

BOSNYÁK BÉLA
A BUDAPESTI DIÁKNYOMOR

A kapitalizmus kialakulása folytán lényeges változás állott be Magyarország gazdasági viszonyaiban és a magyar értelmiség helyzetében egyaránt, s ez a változás vetette fel a diáknymor problémáját, amely alig egy fél századdal ezelőtt csaknem teljesen ismeretlen volt. Alig egy fél századdal ezelőtt egészen más volt a magyar értelmiség képe. Míg ma az értelmiségi pályákra nagy számban tódulnak a polgárság, sőt a munkásság gyermekei is, addig 1848 előtt az értelmiségi pályákat csaknem kizárólag a nemesség gyermekei özönlötték el. Ez szükségszerű következménye volt azon kor gazdasági viszonyainak. Az összes társadalmi osztályok közül tulajdonképpen csak a nemesség volt abban a helyzetben, hogy gyermekeit magasabb kiképzetésben részesítse. A parasztság nemcsak tudatlansága és szegénysége folytán, hanem azért is ki volt szorítva az értelmiségi pályákról, mert ha jogilag nem is, tényleg egészen 1848-ig meg volt fosztva szabad költözködési jogától. A földesúr, mint Grünwald Béla mondja, a vele érdekközösségben álló, általa választott és tőle függő hatóságok támogatásával tényleg röghöz kötötte a parasztot, és emellett teljesen elhanyagolta a nevelését, mert felfogása szerint jobb volt a parasztot tudatlanságában meghagyni. Kiss János szuperintendens emlékezéseiből olvashatjuk, hogy még az értelmesebb szabad parasztság gyermekeinek is mennyi előítéletet és akadályt kellett leküzdeniök, hogy a főiskolákra jussanak.

A parasztság gyermekei tehát csak nagyon nehezen és kis számban kerülhettek a főiskolákra. Hasonlóképpen csekély számmal voltak a főiskolákon a polgárság gyermekei is. Jól tudjuk, hogy a polgárság Magyarországon sohasem képviselt olyan kulturális erőt, mint a nyugat-európai államokban. A polgárság már kis számbeli gazdasági és kulturális súlyánál fogva is aránylag csekély számú ifjút küldött a főiskolákra, de keveset küldött azért is, mert az értelmiségi életpályák abban az időben nem biztosíthattak nagyszámú polgári embernek megélhetést. Mérnökre, orvosra, gyógyszerészre stb. alig volt szükség, a közhivatali pályák pedig természetesen a nemesség kezében voltak. Ilyen viszonyok között a nemesség dominált a főiskolákon és már ez a körülmény is kizárta azt, hogy 1848 előtt a diáknyomor mint tömegjelenség szerepeljen.

De nem fejlődhetett ki a diáknyomor a főiskolákon az 1848 előtt uralkodó gazdasági viszonyok következtében sem. 1848 előtt a patriarchális kézműves gazdasági rend korában egészen más volt a diákélet képe, mint ma a pénzgazdaságra berendezett kapitalizmus idején. A diákélet éppoly patriarchális jellegű volt, mint a gazdasági élet általában. A diákság, mely néhol egész kis köztársaságot képezett, saját háztartásában önmaga élelmezte magát. Uralkodó szokás volt, hogy a diákság több hónapra otthonról hozott magával élelmet. Az ilyen diákok rendszerint többen laktak egy-egy szobában, s azután maguk mellé vettek egy szegénysorsú szolganulót, aki őket kiszolgálta, s ennek fejében a többitől lakást és élelmet kapott. Fáy Andrásról, ki jómódú nemesi család gyermeke volt, tudjuk, hogy diákkorában bátyjával és tanítójával lakott együtt Sárospatakon, s minden két hónapban behoztak nekik ennivalót a 4-5 mérföldnyire levő Kohányból, és ebből főzettek maguknak. Érdekesen ismereti Radácsi György, hogy hogyan éltek még az 50-es és 60-as években is a sárospataki diákok. „A közrendűek – mondja – zacskós, batyus vagy tarisznyás diák nevet visel-

tek. Papok, tanítók, iparosok, hivatalnokok és jobb módú földművelők gyermekei általában. Szülők otthon minden szünidő végén telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tésztával, gyúrni való liszttel, lencsével, paszullyal, köleskásával, adtak mellé jókora szalonnaszeleteket, cserépszilvékben vaját, zsírt, lekvárt és egy-egy zsák kenyérlisztet, s megoktatták a még tanulatlan diákot, hogy miképpen kell sáfárkodnia. Ezek a zacskós vagy batyus diákok jelentékeny részét képezték az ifjúságnak még az 50-es, 60-as években is. 3, 4, 5, 6 lakott közülük egy szobában, bizony többnyire földes szobában egy kamarát képezve.” A diákélet eme patriarchális viszonyai mellett nem csoda, ha nem fejlődhetett ki a diáknyomor. Ha elő is fordultak szegény diákok, ezeknek a sorsa sokkal könnyebb volt mint ma, könnyebben tudtak magukon segíteni. Debrecenben a szegény diákokat a polgárság élelemmel támogatta. Ugyanitt tudjuk, hogy temetesen pénzért énekeltek a szegény diákok, és hogy egy-két évre elmentek faluhelyre tanítónak, s ez idő alatt megtakarítottak annyit, amennyi a továbbtanuláshoz szükséges volt. A lakáskérdés, amelyről még látni fogjuk, hogy mily égető problémája a mai diákságnak, szintén nem volt nagy jelentőségű probléma azelőtt. A diákság nagy része kollégiumokban lakott, de például Debrecenről tudjuk azt is, hogy a diákok önmaguk is róttak össze kalibákat maguknak. Mindezen patriarchális viszonyok között sokkal könnyebben segíthettek magukon a szegénysorsú diákok.

De eltekintve attól, hogy az alsóbb osztályok gyermekei sokkal kisebb számban kerültek a főiskolákra, és hogy a gazdasági viszonyok következtében ezek közül is nagyon kevés volt kénytelen nyomorogni, ismeretlen volt a diáknyomor, mint tömegjelenség, már azért is, mert a diákság száma is lényegesen csekélyebb volt, mint manapság. A vidéki főiskolákon alig néhány száz tanuló tanult, sőt a budapesti egyetemen is az ifjúság száma 1791-ben még nem volt több

315-nél, 1805-ben 478-nál és 1860-ban is csak 1202-re rúgott. A tanulók kis számánál fogva a tanárok közvetlenül felügyelhettek a tanulók életmódjára, befolyást gyakorolhattak arra, segíthettek a bajaikon, s valóban több főiskolán uralkodott az a szokás, hogy a tanárok időnként az összes tanulókat meglátogatták, életmódjukat felülvizsgálták és személyes befolyást gyakoroltak arra. Mindezen körülmények folytán nem volt probléma 1848 előtt a diáknymor, és míg ma az egyetemi rektori beszédekben csaknem évről évre felhangzik a szegény diákok elleni küzdelem, a proletárok kiszorítása az egyetemről: addig az elmúlt korok tanárait csaknem kizárólag az a probléma foglalkoztatta, hogy hogyan lehetne az egyetemi ifjúság duhajkodását meggátolni, rakoncátlanságának gátat vetni. Ha főiskolák történetéről szóló könyveket lapozgatunk, akkor kétségtelen lesz előttünk, hogy úgy Budapesten, mint a vidéki főiskolákon a legfőbb probléma az volt, hogy hogyan lehet minél szigorúbb fegyelmi szabályokkal az ifjúság jókedvét korlátok közé szorítani. A marosvásárhelyi főiskola XVII. századbeli törvényei szerint például tilos az éjjeli mulatozás, a zenebona, a veszekedés, a perlekedés, az egyenetlenkedés, a házsártoskodás, a haszontalan szerelmi integetés és a gyalázatos és irtóztatós szitkozódás. Tilos a tolvajlás, a zsákmányszerzés, a gyújtogatás, a játék, a zene, illedelmetlen lármázás, a kertek és szőlők fosztogatása, az éjjeli lakmározás, a városban csavargás stb. Ilyen tiltó szabályokat egész a legutóbbi időkig minden főiskolában találhatunk, s az a tény, hogy a tanárok figyelmét elsősorban ezen fegyelmi kérdések kötötték le, szintén bizonyosága annak, hogy a diáknymor mai formájában nem volt ismeretes.*

1848 után azonban lényegesen megváltozott a helyzet.

* Eddigi állításainkat főleg a következő művekre alapítottuk: Acsády: *A magyar jobbágyság története*. Badics: *Fáy András élete*. Békefi: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei*. Békefi: *A debreceni főiskola XVII–XVIII. századi törvényei*. Genersich: *Egye-*

A kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan nagy eltolódás állott be az értelmiség helyzetében. Míg azelőtt az értelmiség emberei csaknem kivétel nélkül a nemességből kerültek ki, addig mostan széttörtek azok a korlátok, amelyek eddig az alsóbb osztályok útjában állottak. A polgárság és a parasztság gyermekei mind nagyobb számmal tódultak az értelmiségi pályákra, amit az a körülmény is előmozdított, hogy a fejlődő kapitalizmusnak mind több és több értelmiségi emberre volt szüksége. Az ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek és a többi értelmiségi emberek után mindinkább fokozódott a kereslet, s minthogy az ipar és a kereskedelem megfelelő gyorsasággal nem haladt, sőt a mezőgazdaság sem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a feltörekvő embereknek nagy számmal megfelelő egzisztenciát nyújtson, az értelmiségi pálya, a diplomaszerzés, a szociális emelkedés legbiztosabb eszköze lett. Míg más országokban a folyton fejlődő ipar, kereskedelem és mezőgazdaság az alsóbb osztályokból feltörekvők nagy részének megfelelő egzisztenciát biztosít, és versenyzőleg lép fel az értelmiségi pályákkal szemben, s a szegényebb elemeknek az egyetemre való tódulását legalábbis korlátozza: addig nálunk az értelmiségi pálya mind a mai napig a legbiztosabb, mondhatni egyetlen biztos eszköze maradt a szociális előrejutásnak. Ez a végső oka annak, hogy az alsóbb néposztályoknak, a parasztságnak, a kispolgárságnak, kisebb mértékben a munkásságnak és általában a szegényebb osztályoknak feltörekvő gyermekei az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági pályák helyett túlnyomólag az értelmiségi pályát önzlik el, s ez idézte elő azt a diáknymort, amelynek budapesti méreteiről e sorokban szeretnénk számot adni.

A budapesti diákság életviszonyainak ismerete úgy tudom-

temi ünnepi beszéd 1911. V. 13-án. Grünwald: Régi Magyarország. Kiss János Emlékezései. Pauler: A budapesti egyetem története. Radácsi György: Régi pataki diákélet. (Református tanáregyesület évkönyve 1906/7-ről.)

mányos, mint gyakorlati szempontból nagy jelentőségű. Tudományos szempontból nagy jelentőséggel bír bármely társadalmi réteg szociális viszonyainak alapos ismerete. Ez nyújtja a segédeszközöket ahhoz, hogy társadalmi jelenségek között az összefüggéseket megállapíthassuk; és hogyha talán ez az induktív módszer új összefüggések felismeréséhez nem is vezet mindig, egészen kétségtelen, hogy a deduktíve megállapított összefüggések felismeréséhez és azok igazolásához a ténybeli ismeretek mennél nagyobb mennyisége szükséges. Ezért minden részletkutatásnak megvan a maga tudományos jelentősége. De nagy gyakorlati jelentőséggel is bír a diákság életviszonyainak alapos ismerete. A diákság ugyanis a jövő értelmisége, és életviszonyainak alapos ismerete egyrészt arra vezethet, hogy megfelelő szociálpolitikai intézményekkel bajaikon segítsünk, másrészt pedig rábírhat bennünket egy olyan társadalmi politikára, amely a diáknyomort előidéző társadalmi okok megszüntetésére irányul. Mindezen megfontolások vezették a Galilei-kört, midőn 1909-ben elhatározta, hogy a budapesti diákság életviszonyainak megismerése végett részletes statisztikai felvételt készít, és tulajdonképpen e sorokban ezen statisztikai felvétel rendszerbe foglalt eredményeit ismertetjük.

A Galilei-kör ezen statisztikai felvétel elkészítésére részletes kérdőívet dolgozott ki,¹ mely a diákság életviszonyainak minden részletére kiterjedt. A kérdőívek 1909 április, május és június havában osztattak szét, a válaszok tehát az év utolsó szakából valók, amikor a diákság viszonyai aránylag a legkonszolidáltabbak. Az év ezen utolsó hónapjaiban körülbelül minden keresetre utalt diáknak megvan már a maga foglalkozása, ez az időszak tehát a legalkalmasabb egy olyan statisztikai felvétel elkészítésére, amely a diákság életviszonyait hűen tükrözi vissza. A kérdőívek anonimek voltak. A kiállítóknak nem kellett nevüket a kérdőívre írni, mert a kérdések a diákság életének legintimebb részleteire is kiterjedtek, s névaláírással őszinte válaszok nemigen vol-

tak várhatók. Másrészt maguk a kiállítók sem tudták azt, hogy a kérdőívek, amelyekben csupán a diákstatisztika rendező bizottsága szerepelt, a Galilei-körtől származnak, és így ezen kettős anonimitás feltétlen garanciája volt a beérkező válaszok őszinteségének és megbízhatóságának. De biztosítéka volt a pontos felvételnek az is, hogy a kérdések egymást kiegészítették, s így ha előfordult is, hogy valaki rosszhiszeműen állította ki a kérdőívet, a rosszhiszeműség a válaszokból rögtön kiderült, és az ilyenfajta, elvétve előforduló válaszokat, lehetséges volt a feldolgozás előtt megsemmisíteni. További bizonyítéka a felvétel megbízhatóságának az, hogy maga a diákság nagy rokonszenvvel fogadta a vállalkozást; a megjegyzés rovatában igen sokan hálálkodnak, amiért akadtak emberek, akik ezen statisztikai felvétel elkészítésére vállalkoztak és gyakran találkoztunk ilyfajta megjegyzésekkel: „Adataim a lehetőség szerint pontosak.” „Csakis az igazat írtam.” „Az ívet az igazságnak megfelelően töltöttem ki.” A beérkezett kb. 850 kitöltött kérdőív közül nem dolgoztattak fel a nőkre vonatkozó válaszok, mivel ezek száma igen csekély volt. Kivontuk továbbá a feldolgozás alól a rosszhiszemű válaszokat, amelyek, mint mondtuk, rögtön kiténtek. Ilyen módon 806 válasz dolgoztatott fel. A feldolgozással járó óriási munkát a Székesfőváros statisztikai hivatala végezte, melynek ezért mindannyian őszinte hálával és köszönettel tartozunk. Az itt közölt számok és táblázatok tehát tulajdonképpen a fővárosi statisztikai hivataltól erednek.

Diákstatisztikai felvételt külföldön eddig több helyen csináltak. Nyilvánosságra azonban mindössze egy bécsi felvétel került, mely 221 diáknak állapította meg az életviszonyait, és amelynek eredményeit itt összehasonlításul közölni fogjuk.* A mi felvételünk tehát, mely 806 diákról szól, lé-

* Ez a felvétel az *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik* 1901. évfolyamában jelent meg.

nyegesen nagyobb, mint az eddig nyilvánosságra került oszt-rák felvétel. Ez a nagy szám nagymértékben emeli a felvétel jelentőségét, s feljogosít bennünket arra, hogy felvételünket a budapesti diákság hű képének tekintsük.

A beérkezett adatok csoportosítánál elsősorban arra törekszünk, hogy számszerűleg kimutassuk, mennyi a felvett 806 diáknak jövedelme, azután hogyan és honnan szerzik meg azt, hogyan folyik le életük, hogyan laknak és táplálkoznak, végül minő körülmények között végzik tanulmányaikat.

Mielőtt azonban a részletekre áttérnénk, közöljük a következő két táblázatot, amely egyrészt azt igazolja, hogy a

<i>A szülők foglalkozása</i>		%
Földműves, kisbirtokos	34	4,2
Közép- és nagybirtokos	40	5,0
Gazdatiszt	14	1,7
Kisiparos	86	10,7
Nagyiparos	19	2,4
Kiskereskedő	29	3,6
Nagykereskedő	13	1,6
Kereskedő közelebbi jelzés nélkül	144	17,9
Tanár, tanító, lelkész	65	8,1
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	53	6,6
Egyéb szabad foglalkozás és magánzó	98	12,2
Államhivatalnok	41	5,1
MÁV- és postahivatalnok	24	3,0
MÁV- és postaaltiszt	6	0,7
Törvényhatósági és községi hivatalnok	12	1,4
Hivatalnok (sic, közelebbi jelzés nélkül)	26	3,2
Magánhivatalnok	49	6,0
Közszolgálatban álló szolgák	8	0,1
Katonatiszt	2	0,2
Katonai altiszt	1	0,1
Kitöltetlen	42	5,2
	806	100,0

<i>Milyen tanulmányokat folytat?</i>		%
Jogi	337	41,8
Orvosi	170	21,1
Filozófiai	62	7,7
Műgyetemi	150	18,6
Állatorvosi	16	2,0
Gyógyszerészeti	26	3,2
Kereskedelmi	34	4,2
Egyéb	11	1,4
	806	100,0

felvétel 806 diákja a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból került ki, másrészt pedig, hogy a 806 diák között a legkülönbözőbb tanulmányi ágak megfelelőképpen képviselve vannak.

Ez a két táblázat is bizonyítja azt, hogy a felvételen nem érvényesültek egyoldalú szempontok, s hogy a válaszok között a diákság minden rétege képviselve van.

I. Ha ezek után a diákság jövedelme iránt érdeklődünk, akkor legelőször az a tény ötlük szemünkbe, hogy a diákságnak csak kisebbik fele folytatja a tanulmányait anyagi gondok nélkül. A felvétel 806 diákja közül

		%
Nem kereső (eltartott)	369	45,8
Részben eltartott	305	37,9
Önálló	98	12,1
Támogató	34	4,2

437, azaz 54,2% tehát arra van utalva, hogy a tanulás mellett kenyérkeresettel is foglalkozzék. Közöttük 98 (12,1%) teljesen önmaga tartja el magát, 34 (4,2%) pedig még hoz-

zátartozóit is támogatja. A tanulók nagyobbik fele tehát szegény fiúkból áll. Ezek a számok azonban még nem nyújtanak elég világos képet arról, hogy milyen anyagi viszonyok között él a budapesti diákság. Világosabb képet kapunk akkor, ha a diákság havi jövedelme iránt érdeklődünk. Tekintetbe kell vennünk azonban azt, hogy az otthon és a rokonoknál lakók jövedelme összességében nem állapítható meg. A 806 diák közül

		%
Otthon lakik	223	27,7
Rokonnál lakik	37	4,6
Idegennél lakik	546	67,7

Csak az utóbbi, idegenben lakó 546 diák büdzséje állapítható meg, ez pedig a következő:

Havi jövedelem	Diákok száma	%
— 30 K	—	—
30— 50 K	18	3,3
50— 75 K	76	13,9
75—100 K	145	26,6
100—150 K	137	25,1
150— K	70	12,8
?	100	18,3
	546	100,0

Első pillanatra megállapítható tehát, hogy az idegenben lakók 43,8%-ának jövedelme nem nagyobb 100 koronánál. Ha azonban a dolog mélyére nézünk, akkor kiderül, hogy jóval nagyobb része él a diákoknak 100 koronánál nem nagyobb jövedelemből. Azon önálló és támogatók nagy része

ugyanis, kiknek jövedelme a 100 koronát meghaladja, tényleg nem költ többet 100 koronánál, mert hiszen ezen jövedelmükből kénytelenek vizsgadíjakat is fizetni, a támogatók pedig ezenkívül még a támogatást is. De különösen nem nagyobb 100 koronánál azok nagy részének jövedelme, kik a kérdőjeles csoportban vannak felsorolva. Ezek ugyanis természetbeni jövedelmet kapnak, melyet számszerűleg pontosan nem lehet megállapítani, de amelyek kevés kivétellel kisebbek 100 koronánál. Ezeket az eseteket mind különkülön fel nem sorolhatjuk, pusztán példaképpen idézünk néhányat, melyek rendkívül alkalmasak a diákélet nyomorúságainak illusztrálására. Így egy orvostanhallgató írja, hogy 40 korona szülői támogatásban részesül, s azonkívül ingyen ebédet kap a menzán. Egy másik ugyanennyi szülői támogatást kap, és ugyancsak ingyen ebédet egy idegen családnál. Ismét másik kap lakást, vacsorát tanításért, és 20 korona szülői segélyt, vagy 15 koronát és ebédet tanításért, és azonkívül 20 koronás segélyt, vagy étkezést kap tanításért, és 25 korona szülői segélyt, vagy 25 korona havi ösztöndíjat, és lakást tanításért. Az ilyenfajta eseteket tömegesen sorolhatnók fel, azonban megállapíthatjuk így is, hogy a kérdőjeles rovatban levők túlnyomó részben nem rendelkeznek 100 koronánál nagyobb jövedelemmel. Megállapíthatjuk tehát, hogy a felvétel szerint az idegenben lakó diákság nagyobbik felének havi jövedelme nem nagyobb 100 koronánál. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy mint mondtuk, 54,2% kenyérkeresetre van szorítva, s 18 diák jövedelme 30 és 50 korona között, 76-é 50 és 75 korona között van havonta, akkor azt hisszük, minden kétséget kizárólag megállapítottuk, hogy a diákság nagyobbik fele rendkívül kedvezőtlen anyagi körülmények között folytatja tanulmányait.

II. Ha ezek után a diákság életének részleteire áttérünk, akkor mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy honnan és

mi módon szerzik a diákok jövedelmüket. Láttuk már azt, hogy 806 diák közül 604 egészen és részben eltartott volt és 132 önálló, sőt támogató. Az első kérdés, amely felmerül, az, hogy az eltartottak és részben eltartottak hogyan kapják támogatásukat. A beszerzett válaszokból kiderült, hogy a 674 támogatott közül 578 (85,8%) a szülők támogatását élvezi. 92 (13,6%) rokonoktól kap támogatást, és másoktól mindössze 4 (0,6%). Ezek a számok semmi különösebb érdekességgel nem bírnak. Érdeklődésünket elsősorban a kereső diákok kötik le. Láttuk, hogy a részben eltartottak, az önállóak és támogatók együtt 437 embert képviselnek. Ezeknek kereseti forrásáról a következő táblázat ad számot.

		%
Tanítás	156	35,7
Tanítás+iroda	23	5,2
Tanítás+iroda+egyéb	2	0,5
Tanítás+egyéb	13	3,0
Iroda	151	34,5
Iroda+egyéb	3	0,7
Egyéb	89	20,4
	437	100,0

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy 437 diák közül 156 (35,7%) tanítással foglalkozik, 151 (34,5%) irodába jár. Ezenkívül a tanítás és az iroda körülbelül minden kombinációban előfordul. A tanítás és az iroda képezi tehát a diákság két legfőbb kereseti forrását. Adataink szerint neveléssel és tanítással legkevésbé a jogászok foglalkoznak. 231 jogász közül mindössze 37, azaz 16% foglalkozik kizárólag tanítással. Ezzel szemben a kereső orvosnövendékek 69,3%-a, a filozopterek 75%-a, a műegyetemi hallgatók 50%-a foglalkozik kizárólag neveléssel és tanítással. Az irodai munka elsősorban a jogászok keresete, kik közül 63,6%

jár irodába, míg az orvosok közül csak 2,7%, a filozopterek közül egy sem, a műegyetemi hallgatók közül pedig 3,4%. Az a tény, hogy nemcsak a jogi fakultás hallgatói járnak irodába, hanem mások is, főleg orvosok, a legszomorúbb jele az uralkodó diáknyomornak. Szomorú jele a diáknyomornak az is, hogy igen sok kenyérkereséssel foglalkozó diáknak csaknem minden idejét leköti a kenyérkereset. Ezt a következő részletes statisztika igazolja.

Hány órát fordít kenyérkeresetre hetenként?

Órák száma	Tanulók száma	%
1— 6	47	10,8
7—12	50	11,4
13—18	52	11,9
19—24	29	6,6
24—	196	44,9
?	63	14,4

Ebből a statisztikából kiderül, hogy a kereső diákság 44,9%-a heti 24 óránál, azaz napi 4 óránál többet dolgozik a megélhetésért. Ezek közül legjobban el vannak foglalva a jogászok, kik közül 75,3%-nak heti 24 óránál nagyobb az elfoglaltsága. Azután jönnek a filozopterek. Legkevésbé az orvosok vannak elfoglalva, kik közül 46,6%-nak van heti 12 óránál kisebb, és csak 6,7%-nak 24 óránál több heti elfoglaltsága, s a technikusok, akik közül 51,7%-nak van heti 12 óránál kisebb és csak 3,4%-nak 24 óránál nagyobb elfoglaltsága.

Adataink szerint tehát a joghallgatóknak van legtöbb ideje a kenyérkereséshez, s kétségtelenül ez egyik legfőbb oka annak, hogy a legszegényebb fiúk önzönlik el a jogi pályát. Felvételünk 806 diákja közül csak 337, tehát 41,7% volt jogász. De azt, hogy éppen a legszegényebbek mennek jogi pályára, kétségtelenül igazolja azon tény, hogy az önállóak

közül 60,2⁰/₀, a támogatók közül 62⁰/₀ volt jogász, részben eltartottak közül pedig 49⁰/₀. Szóval a legszegényebbek között a jogászok vannak a legnagyobb arányban képviselve, s hogy a szegények nem mindig hajlandóságból, hanem a viszonyok kényszerítő ereje következtében mennek a jogi pályára, az számos megjegyzésből kitűnik. Azt írja az egyik jogász: „Jogi pályára kénytelenségből és nem hajlamból mentem, mert ez az egyetlen pálya, amelyen fenntarthatom magamat.” Azt írja egy másik jogász: „Pályatévészettnek érzem magamat. Egyedül, mindenkitől elhagyatva küzdöttem, hogy orvos lehessenek, de nem bírtam a küzdelmet egy fél évnél tovább. Egyedüli menekvésem a jogi pálya lett, amelyre csak azért léptem, mert nem akarok kvalifikálatlan ember maradni. Így is nehéz a sorsom, mert reggel 8-tól este 7-ig dolgozom, éjjel és kora reggel tanulok.”

A kereseti források között tehát a legfontosabb a nevelés és a tanítás. Már a középiskolában nevelésből és tanításból tartja fenn magát a szegény diákok tekintélyes része, és természetes, hogy ahogy felkerül Budapestre, legelőször tanítványt keres. Azonban tanítványt szerezni nem olyan könnyű feladat. Kevés a tanítvány, ellenben sokan keresnek munkát. Minthogy pedig a szegény vidéki fiúk túlnyomó részét nem ajánlja senki, óriási küzdelem fejlődik ki a tanítványok megszerzése körül. Csupa kétségbeesett dolgot írnak a tanítványok megszerzéséről. Azt írja az egyik: „Mondhatom, hogy sokat fáradtam másfél éven át azért, hogy valami úton tanítványhoz jussak, de nem vezetett eredményre.” Azt írja egy másik: „Első tanítványomat, mint első éves jogász hirdetés útján kerestem. 23-an jelentkeztek. Soha szomorúbb tömeget. A házmester már rendőrökért szaladt.” „Jeles érettségi bizonyítvánnyal – írja a harmadik – hét gimnáziumban jártam tanítványt szerezni. Nemcsak nem ígértek, hanem egyből ki is utasítottak. Télen át hideg szobában kellett lennem, protekció híjával elestem hat ösztöndíjtól. Pusztá véletlenül találtam betevő falatot.

Kaptam apróhirdetés útján tanítványt.” Végül írja a negyedik: „A tanításra vonatkozólag megjegyzem, hogy rettenetes nehéz ismeretlenül foglalkozást találni és csak kényszerűségből fogadtam el ezeket a feltételeket.”

Súlyosbítja a szegény diákok helyzetét az is, hogy gyakran a jobbmódú fiúk is versenyeznek a tanítványokért folyó harcban. Így panaszkodik az egyik diák: „A tanításra vonatkozólag megjegyzem, hogy szegény hallgatónak nem lehet jó tanítványa, mert azokat a módosabb fiúk, kiknek előkelőbb ismeretségük van, halásszák el”. Ezt a megjegyzést statisztikánk adatai is igazolják. Adataink szerint ugyanis a nem otthon lakó részben eltartottak száma 165. Ezek közül 33 100 koronánál, 21 pedig 150 koronánál nagyobb segélyt élvez havonta és mégis foglalkozik kenyérkeresettel. Mind-ezen körülmények lenyomják a béreket, s így nem csodálkozhatunk azon, ha egyik diák azt írja: „A diákok kényszerűségből nevetséges áron is tanítanak.” A bérek valóban rendkívül alacsonyak. Ez kétségtelenül kitűnik a következő részletes statisztikai táblázatból, mely még megdöbbentőbb lesz, ha szembeállítjuk a már említett 1901. évi osztrák felvétel adataival, amelyekből kiderül, hogy Ausztriában a diákok lényegesen többet keresnek a tanítással, mint nálunk.

Egy órára eső fizetés fillérekben	Budapesti felvétel		Bécsi felvétel*
	Esetek száma	%	
— 50	8	4,1	2,87
50—100	64	33,0	29,59
101—150	45	23,2	19,59
150—200	29	14,9	38,21
201—300	11	5,7	8,33
300—	1	0,5	1,74
?	36	18,6	—

* Esetek száma bécsi felvételen nincs részletezve.

Ezen táblázatból kiderül, hogy a budapesti, tanítással foglalkozó diákok fizetése botránnyosan kevés. Az esetek 4,1⁰/₀-ában az óránkénti fizetés nem nagyobb 50 fillérnél, és 33⁰/₀-nak óránkénti fizetése 51–100 fillér között van. Míg nálunk az esetek 60,3⁰/₀-ában a diákok óránkénti munkabére nem haladja meg a 150 fillért, addig Bécsben 1901-ben a tanító diákok közül csak 42⁰/₀ tanított 150 fillérnél kevesebb összegért. Súlyosbítják azonban ezt a szegényletes arányt azon diákok kereseti viszonyai, akik a kérdőjeles rovatba vannak felvéve. Ebben a rovatban azok szerepelnek, akik természetbeni díjazást kapnak. Valamennyit külön-külön fel nem sorolhatjuk, de az a benyomásunk, hogy kevés kivétellel ezek vannak a legnagyobb mértékben kiuzsorázva. Ezek között a diákok között vannak olyanok, akik 7–12 órát tanítanak csak ebédért, vagy csak vacsoráért, vagy 13–18 órát tanítanak 20 koronaért és vacsoráért, vagy lakásért és vacsoráért, vagy 19–24 órát csak ebédért, csak lakásért stb. Az a benyomásunk, hogy valamint a mezőgazdaságban is a természetbeni díjazásért dolgozó cselédek vannak a legjobban kizsákmányolva, úgy a tanító diákok között is a legnyomorultabbak a tanító cselédek, kik szellemi munkájukat természetbeni díjazás fejében bocsátják áruba.

A budapesti tanító diákok nyomorúságát azonban a legszomorúbb színben azok a válaszok tüntetik fel, amelyek arra a kérdésre felelnek, hogy mennyi volt az eddig legrosszabbul megfizetett lecke ellenértéke. Itt kiderül, hogy

1 esetben óránként	10 fillért
1 esetben óránként	25 fillért
8 esetben óránként	31—40 fillért
13 esetben óránként	41—50 fillért
12 esetben óránként	51—60 fillért
16 esetben óránként	61—70 fillért
5 esetben óránként	71—80 fillért
16 esetben óránként	81—90 fillért
11 esetben óránként	91—100 fillért fizettek stb.

De erre a kérdésre beérkezett válaszok azon véleményünket is igazolják, hogy a legrosszabbak a természetben honorált leckék. Itt kiderül, hogy diákoknak 1 esetben heti 6 óráért lakást, 1–1 esetben 12, illetve 15 óráért csak ebédet, 1 esetben 18 óráért ebéd-vacsorát adtak.

Ezen szomorú kereseti viszonyok szükségszerű következménye az, hogy a tanító diákság túl sok időt kénytelen a tanításra elpazarolni. Ha a tanító diákok kereseti viszonyai megjavulnának, akkor szükségszerűen csökkenne a tanuló diákság kenyérkereseti elfoglaltsága. Ezt igazolják a bécsi felvétel adatai is. Láttuk, hogy Bécsben jobban fizetik a tanító diákokat, s a következő statisztika azt fogja igazolni, hogy ennek megfelelőleg a tanítással foglalkozó diákok Bécsben sokkal kevesebb időt töltenek munkában, mint Budapesten.

Hány órát tanít hetenként?

Órák száma	Budapesten Diákok száma	%	Bécsben*
1—6	47	24,2	39,71
7—12	54	27,8	28,61
13—18	39	20,1	14,83
19—24	25	12,9	8,18
24—	23	11,9	8,67
?	6	31,1	—

A budapesti tanító diákok rossz fizetési viszonyainak káros hatását még fokozza az a körülmény, hogy a tanító diákok közül igen sokan több helyen is tanítanak, és rengeteg időt rabol az egyik tanítványtól a másikhoz való szaladgálás. Ezt a következő statisztika igazolja:

* A diákok számára vonatkozó adatok itt ismét hiányoznak.

		%
1 helyen tanít	113	58,2
2 helyen tanít	56	28,9
3 helyen tanít	13	6,7
4 helyen tanít	5	2,6
6 helyen tanít	1	0,5
? helyen tanít	6	3,1

Hozzájárul még ehhez, hogy az esetek 40⁰/₀-ában vasárnapokon s ünnepnapokon is kell tanítani, és sokan hálából betegség esetén még fizetést sem kapnak. Mindezen szomorú állapotokat fokozza azon körülmény, hogy a tanító diákság megszűnt a tanítványaival a régi patriarchális viszonyban lenni, és teljesen a bérmunkás nivójára süllyedt. A tanító diákság teljesen fluktuáló népességgé vált, melyet éppen olyan könnyen felfogadnak és elbocsátanak, mint bármilyen cselédet vagy bérmunkást. Ezt igazolja a következő statisztika, amely arról ad számot, hogy a legtöbb tanító csak igen rövid ideig marad ugyanazon szolgálatban. Ezen statisztika szerint, melynek mérlegelésénél tekintetbe kell venni, hogy felvételünk a tanév utolsó 4 hónapjában történt,

		%
1—3 hó óta tanít	16	8,2
3—6 hó óta tanít	29	15,0
6—12 hó óta tanít	81	41,8
12 hónál régebben tanít	54	27,8
?	14	7,2

De a diákok nemcsak abból a szempontból süllyedtek le a bérmunkás nivójára, hogy őket bármely pillanatban elbocsátják és megfogadják, hanem abból a szempontból is, hogy az esetek nagy többségében a munkaadók részéről a legri-

degebb és a legkíméletlenebb bánásmódban részesülnek. A kérdőív azon kérdésére, hogy mit tapasztal bánásmód és munkája megbecsülése tekintetében, a kereső diákok 31,5⁰/₀-a panaszkodó választ ad. Ez a szám azonban a valóságban sokkal nagyobb, mert igen sokan ezen kérdésünkre egyáltalában nem feleltek. Még meghatóbb lesz ez a kép akkor, ha azokat a megjegyzéseket elolvassuk, amelyeket a most említett kérdésünkre a diákok a kérdőívbe írtak. Ilyeneket írnak a velük szemben tanúsított bánásmódról a diákok: „Sohasem méltányoltak.” „Lenézés a műveltséggel fordított arányban áll.” „Körülbelül szolgának tekintik az embert.” „Nemigen becsülik meg az embert.” „Hálátlanságot tapasztaltam.” Egyik diák pedig megható egyszerűséggel csak azt mondja: „Bizony, engem lenéztek.”

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, ha a diákság a legnagyobb elkeseredéssel van eltelve a tanítás iránt, és nem lepődhetünk meg azokon a megjegyzéseken, amelyek kérdőívünk azon rovatában találhatók, amelyek egyéni megjegyzésekre vannak fenntartva. Itt tömegesen találhatók olyan megjegyzések, amelyek a diákság elkeseredettségéről tesznek tanúbizonyságot, s amelyek még jobban kiegészítik azt a szomorú képet, amelyet már az eddigi adatok is szolgáltattak a tanítással foglalkozó diákokról. Ezek közül a megjegyzések közül is közlünk mutatóul egynéhányat. Azt írja az egyik: „A főiskolai szegénysorsú hallgatók megölőjének tartom a korrepetitorságot. Idejétől megrabolja és a rossz bánásmód esetén keserű gyűlöletet fakaszt benne jobb sorsú embertársai iránt. Nekem egyheti betegségem után levonták félhavi fizetésem, és felmondás nélkül bocsátottak el kötelességem elhanyagolása címén. Pedig 7 hónap óta tanítottam azon a helyen kifogástalanul és most tanítvány nélkül vagyok és 20 forintból élek havonta.” Jellemzőek a következő megjegyzések is: „A tanítás a legáldatlanabb dolog. Szerintem szabályozni kellene a fizetési módokat és a tanítási időt. A legtöbben ki vagyunk használva.” „Tanítvá-

nyomnál nemcsak betegség esetén nem kaptam fizetést, hanem a karácsonyi és húsvéti szünetet is leszámították.” „A tanításra rá vagyok utalva és tapasztaltam, hogy az ember mint igen rossz tanulót kapja meg a tanítványát és ha szekundáit kijavítja, akkor hálátlanul kiadják az útját.” Sőt, hogy a munkaadók lelkiismeretlensége mily nagy fokra hág, azt azon diák megjegyzése igazolja, aki arról panaszkodik, hogy bukás esetére tanítványának szülei fél fizetést kötöttek ki. Vannak azonban olyanok is, akik arról panaszkodnak, hogy tanítványuk anyja részéről szerelmi üldözést szenvednek el.

Ezen szomorú benyomások után térjünk át a diákság egy másik legfontosabb kereseti forrására, az ügyvédi irodai munkára. Felvételünk szerint 132 diák dolgozik ügyvédi irodában. A beérkezett adatok alapján az a nézetünk, hogy ügyvédi irodai munkát szerezni kevésbé nehéz, mint tanítványt, másrészt az ügyvédi irodában alkalmazottak bánásmódja sem olyan rossz, mint a tanítóké. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy a megjegyzésekben aránylag kevesebbet panaszkodnak, de kétségtelenné teszi az is, hogy az ügyvédek általában műveltebb emberek. Ezen előnyökkel szemben az ügyvédi irodai munka az, amely legrosszabbul van fizetve, és amely a diákság idejét a legjobban leköti. Az ügyvédi irodai fizetéseket a következő táblázat tükrözi vissza, melyet a tanítók keresetével állítunk szembe.

Ügyvédi irodában			Tanítóknál %
Egy órára eső fizetés	Esetek száma	%	
— 40 fillér	57	43,2)	4,1
41— 50 fillér	22	16,7)	
51— 80 fillér	50	37,9)	
81—100 fillér	3	2,2)	33,0
100— fillér	—	—	44,3

Ezen adatokból kiderül, hogy az ügyvédi irodákban alkalmazott diákok fizetése botránnyosan rossz, s hogy mindenesetre hasonlíthatatlanul rosszabb, mint a tanító diákok fizetése. Nem lehet kétséges, hogy igen sok ipari bérmunkás sokkal jobb fizetésben részesül, mint a szerencsétlen proletárdiák, aki ügyvédi irodai munkára vetemedett. Ehhez járul azon körülmény, hogy az ügyvédi iroda sokkal nagyobb mértékben leköti a diákságot, mint a tanítás. Ezt kétségkívül bizonyítja azon rendelkezésünkre álló adat, hogy míg a tanító diákok 72⁰/₀-a 18 óránál kevesebb ideig van elfoglalva, addig az ügyvédi irodákban dolgozóknak csak 11,4⁰/₀-a van hetenként 18 óránál kevesebb ideig elfoglalva. A többi szám egyenesen összehasonlíthatatlan. Az ügyvédi irodákban dolgozók 40⁰/₀-a naponta 4–6 óráig van elfoglalva, és 7 óránál is többet dolgozik naponta 39,4⁰/₀. Fokozza még ezt a nagy elfoglaltságot az a körülmény, hogy az ügyvédi irodai munka teljesen rendszertelen. Csaknem az összes panaszok az ügyvédi irodai munka rendszertelensége ellen irányulnak. Azt írja az egyik diák: „Nagyon kihasználják az embert. Reggel 1/29-kor irodában kell lennem, és 1/21 előtt soha, sőt inkább később szabadulok, délután pedig 1/23-tól 1/27-ig vagyok. De a legsérelmesebb, hogy a vasárnap délelőttöt is elveszik, akkor is be kell mennem fél 9-től fél 1-ig.” Azt írja egy másik: „Az irodai órák pontosan be nem tartatnak. Rendesen tovább vagyok a szokottnál.” „A munkaidő addig tart – írja végül egy harmadik –, amíg csak dolog van. Ünnepnem nem határoz, sőt sürgős munka esetén még ünnepnem délutánján is munkában vagyok.” Ezen nagy elfoglaltsággal szemben a bánásmód lényegesen enyhébb. A legtöbb diák kap némi szabadságot és betegség esetén némi fizetést. Nincs azonban a felmondási idő szabályozva, és többen panaszkodnak, hogy felmondás nélkül bocsátották el. Uralkodó továbbá az ügyvédi irodákban a vasárnapi munka. Az irodában dolgozó jogászok 53,8⁰/₀-a vasárnap is jár irodába. Ezek közül irodába jár

50,7% a hónap minden vasárnapján
 8,4% a hónap minden 3 vasárnapján
 16,9% a hónap minden 2 vasárnapján
 11,3% a hónap minden 1 vasárnapján
 12,7% pedig nem közöl közelebbi adatot

Ez a vasárnapi munka nemcsak embertelenség, hanem határozottan visszaélés is, mert az ügyvédi kamara határozatban megtiltotta a vasárnapi ügyvédi irodai munkát. Ilyen viszonyok között nem csodálkozhatunk azon, ha az egyik diák azt írja: „Kollégák, ha ügyvédi irodában dolgozó társaitok vasárnapi munkaszünetét kivívjátok, nagy hálaért kötelezitek őket.”

Az ügyvédi iroda mellett a szegény diákok, akik minden kereseti forrást megragadnak, ellepik a köz- és magánhivatalok minden fajtáját. Közigazgatási, bírósági hivatalnokok, díjnokok, vasúti, postai, postatakarékpénztári alkalmazottak, biztosítási és banktisztviselők és mindenféle magántisztviselők vannak a diákok között. Számuk azonban mindenestre lényegesen csekélyebb, mint az ügyvédi irodákban dolgozó diákok száma. Mondottuk, hogy a tanítás mellett az ügyvédi iroda képezi a diákok legfontosabb kereseti forrását. 52 diák ismertette az ügyvédi irodai munkán kívüli első irodai munkája feltételeit. Ezekből, mint azt a követ-

Egy órára eső fizetés	Ügyvédi iroda		Egyéb iroda,	
	%		%	
— 40	43,2	7	13,5	21,2
41— 50	16,7	4	7,7	
51— 80	37,9	36	69,2	
81—100	2,2	—	—	
101—150	—	1	1,9	
151—	—	1	1,9	
?	—	3	5,8	

kező szembeállított statisztika igazolja, kiderül, hogy úgy a magán-, mint a közhivatalokban jobban fizetnek, mint az ügyvédi irodákban.

Látjuk tehát, hogy a nem ügyvédeknel dolgozó irodai alkalmazottak fizetése lényegesen kedvezőbb. Ehhez járul még azon körülmény, hogy adataink szerint a másféle hivatalokban nem oly nagy az elfoglaltság, mint az ügyvédi irodákban. Máshol vasárnap nem kell bejárni, szabadságot is kap rendszeresen a diák, és a felmondási időt is pontosan betartják. A beérkezett válaszokból általában kétségtelenül kiderül, hogy az ügyvédi irodai munka az, amely a legkevésbé szabályozott, a legtöbb időt elrabló és mindezeken kívül még a legrosszabbul van megfizetve.

Láttuk már három kereseti ágát a diákságnak. Mind a három bizony csak nagyon szűkös megélhetést biztosít, és így nem csoda, ha sokan vannak olyanok, akik tanítás mellett irodába is járnak, vagy akik a keresetnek másfajta nekeit is megragadják. Felvételünk szerint 25-en a tanítás mellett irodába is jártak, és elképzelhető, hogy minő zaklatott lehet ezeknek a szegény fiúknak az élete, kik irodából tanítványokhoz rohannak. Szomorú sorsát így panaszolja el egyik diák: „Mint a fentiekből kitűnik, e sorok írója naponta 11 órát dolgozik, 4 órát tanít, kettőt délben, kettőt este, és ezért egy családnál nagyon szűk lakást és még szűkebb ellátást kap. 7 órát dolgozik ügyvédi irodában, hol 50 korona a fizetése. Így sem tanulásra, sem üdülésre nincs ideje.”

A tanítás és az irodai munka mellett azonban kénytelenek a diákok más kereseti források után is nézni. 89 idegen segítségre szoruló diák szerzi máshonnan kereseti forrásait, és 5 van olyan, aki a tanítás mellett néz még másfajta kereseti források után is. Ezek között vannak felvéve azok a szerencsés egyének, akik valamiféle ösztöndíjban részesülnek, de ezek között vannak viszont a legszerencsétlenebbek is, akik a legkétségbeesettebb kereseti források felé fordul-

nak, amelyeket statisztikailag megfogni alig lehet, de amelyeknek pusztá létezése szomorú jele az uralkodó diáknyomornak. Sokan vannak, kik újságírással, fordítással, jegyzetek kiadásával, mások számára való rajzolással, kereskedéssel, gyógytári kisegítéssel foglalkoznak. Ezen foglalkozások jövedelmezőségét megállapítani alig lehet, de hogy nagy részük pusztán az éhenhaláshoz elegendő, azt bizonyítják olyan adatok, hogy pl. egyik egy vidéki lapba írt cikket, és kap egy cikkért 3 koronát. Egy másik gyógyszerész panaszkodik, hogy havi 60 koronáért minden szabad idejét feláldozza, és ebből tengeti nyomorult életét. Egy harmadik havi 60 koronát keres fordításokból és ebből él.

Mindezen adatok tehát kétségtelenül bizonyítják, hogy a diákság igen nagy része szomorú anyagi viszonyok között van, és állandó anyagi küzdelmek közepette folytatja tanulmányait. Azonban küzdelmeik nem merülnek ki a kenyérharcban, hanem nehéz munkájuk gyümölcsét sem tudják olyan békében és nyugalomban élvezni, mint boldogabb sorú embertársaik.

III. Az a szomorú kép, amelyet az eddigi adatokból nyertünk, még szomorúbbá válik, ha aziránt érdeklődünk, hogy hogyan élnek a diákok? Figyelmünk legelőször a lakáskérdésre terelődik. Mindannyian tudjuk, hogy a lakásviszonyok Budapesten botrányosak. De különösen botrányosak a diáklakások. Aki valaha keresett diáklakást Budapesten, és végigjárta a bútorozott szobákat, az statisztikai adatok nélkül is tudja, hogy a budapesti diákság lakásviszonyai kedvezőtlenek. A felvett 806 diák közül lakik

		%
Szülőinél	223	2,70
Rokonnál	37	4,6
Intézetben	28	3,5
Főnökével, tanítványával	20	2,5
Albérletben	485	60,1
Ágyra jár	13	1,6

Albérletben lakik tehát a felvett diákok 60,1%-a, s ágyra jár 1,6%. Ezen ágyrajáró és albérletben lakó 498 tanulónál sikerült megállapítanunk, hogy mennyit költenek havonta lakásra, s erről számol be a következő táblázat:

A havi bér összege	A diákok száma	%
— 10 korona	12	2,4
10— 20 korona	139	27,9
20— 30 korona	205	41,2
30— 40 korona	79	15,9
40— 50 korona	26	5,2
50—100 korona	17	3,4
100— korona	—	—
? korona	20	4,0

Kitűnik tehát, hogy az ágyrajárók és az albérletben lakók közül 30,1% 20 koronánál nem fizet többet havonta a lakásért, 41,2% pedig 20–30 koronát fizet havonta. Ha ezen számokat összevetjük az idegenben lakó diákoknak már közölt büdzséjével, akkor kiderül, hogy ezek a látszólag kis számok súlyosan megterhelik a diákokat. De fokozza a megterhelés súlyosságát az, hogy a diákok pénzükért nem kapnak egészséges, tanulásra alkalmas lakásokat. Adataink szerint 806 diák közül négyen ablak nélküli szobában laknak, s közülük egy nem is egyedül. 224-en egyablakos szobában laknak, s ezek közül 166 egyedül, 136 másod- és har-

madmagával, hatan negyed- vagy ötödmagukkal, s ketten olyan egyablakos szobában laknak, melyben hatan alusznak egyszerre. A kétablakos szobákban 12 lakik egyedül, 290 másod- illetve harmadmagával, 25-en laknak négy-ötén, és 11-en laknak hatan egy szobában. Nem sorolunk fel további részleteket, csak megállapítjuk, hogy 806 diák közül 32-en 4-5-en laknak együtt, 13-an pedig hatan és ennél többen is laknak egy szobában, és a zsúfoltság épp a legkisebb egy- és kétablakos szobákban a legnagyobb. A lakások ezenkívül rendszerint piszkosak és egészségtelenek. Erre vonatkozólag számszerű adataink nincsenek, de a tanulók megjegyzései pótolják a számszerű adatok hiányát. „A lakások szennyesek”, jegyzi meg az egyik tanuló röviden, de határozottan. „Szobáért tanítottam – így írja egy másik –, de mivel egészségtelen és piszkos volt, ártott egészségemnek, és felmondottam.” Egy harmadik diák pedig azt követeli, hogy juttassák a szegény diákokat olcsó és egészséges lakásokhoz. Ennek az ifjúnak tökéletesen igaza van, a tanuláshoz rendes lakás szükséges, melyben nyugodtan lehet végezni az intenzív munkát, és nyugodtan lehet pihenni. Mint a felsorolt adatok bizonyítják, a budapesti diákok nagy része nélküli az egészséges lakásokat.

De nemcsak a lakásviszonyai rosszak a diákságnak, hanem rossz a táplálkozásuk is. Erre vonatkozólag is vannak megbízható és pontos adataink. Arra a kérdésre, hogy hány-szor étkezik naponta, a következő válaszok érkeztek:

		%
1-szer	3	0,4
2-szer	62	7,7
3-szor	423	52,5
4-szer	201	24,9
5-ször	114	14,1
6-szor	3	0,4
	806	100,0

Már ez a kis táblázat is elég szomorú képet ad a budapesti diákság étkezési viszonyairól, mert hiszen már magában is megdöbbentő, hogy vannak emberek, akik csak egyszer vagy kétszer étkeznek naponta. Ezt a táblázatot azonban kiegészíti a következő, sokkal jellemzőbb táblázat:

Hol étkezik?		%
Otthon (szüleinél)	221	27,4
Rokoni családnál	48	5,9
Idegen családnál	103	12,8
Penzióban	9	1,1
Intézetben	21	2,6
Vendéglőben	219	27,2
Kifőzésben	50	6,2
Menzán	115	14,3
Népkonyhán	15	1,9
Lakásán, állandóan hideg ételt	5	0,6

Sokan vannak tehát, akik kifőzésben, népkonyhán étkeznek, és akik állandóan hideg ételt vásárolnak és valóban szerencsésnek mondható az a diák, aki a menzán kosztolhat, pedig mindenki, aki valaha diák volt, tudhatja, hogy a menzán étkezni a legnagyobb nyomorúság. Ezen táblázat adatait kiegészíti azon megdöbbentő adat, hogy a kérdésre, előfordul-e gyakran, hogy hideg ebédet vásárol, 117-en, tehát az összes diákok 15,8%-a igennel felelt.

Az egyes diákok étkezési költségeit szintén közlik a felvétel adatai. Ezeket csakis az 546 idegenben lakó diákra vonatkozólag lehetett megállapítani és a felvétel eredménye a következő:

<i>A napi étkezési költség</i>	<i>Az idegenben lakó diákok száma</i>	<i>%</i>
—100 fillér	96	17,6
101—200 fillér	260	47,6
201—300 fillér	83	15,2
301— fillér	37	6,7
? fillér	70	12,9
	546	100,0

Eszerint tehát 96-an vannak olyanok, akik naponta 1. koronánál többet nem költenek az étkezésre, 260-nak pedig 1–2 korona között ingadozik a napi élelmezési költsége. A kérdőjeles rovatban azok a diákok vannak, akik természetbeni jövedelemmel bírnak, ezeknek étkezési költségeit természetesen pontosan megállapítani nem lehetett. Meg lehetett azonban állapítani azt, hogy a felvettek 67⁰/₁₀₀-a 100 fillérnél, 5⁰/₁₀₀-a 50 fillérnél nem költ nagyobb összeget ebédre, 57⁰/₁₀₀-a pedig nem költ többet 50 fillérnél vacsorára, 45⁰/₁₀₀-nak pedig a reggeli költsége a 20 fillért nem haladja meg. Mindezek után egészen természetes, hogy a táplálkozással kapcsolatban is a legszomorúbb panaszokat olvashatjuk a kérdőívbe írt megjegyzések között. Ezen panaszok közül mutatóba ismét közlünk néhányat: „Helyzetemet alig tűrhetőnek tartom, írja egyik diák. A nyomorúság számtalan fokán mentem már keresztül, a zsidó nőegylet Dob utcai népkonyhájától kezdve a kis Stáció utcai diákasztalon át, fel a jelenlegi 40 krajcáros ebéddekig.” „Sokat éheztem már – írja egy másik –, megtörtént, hogy 2 hétig egyhuzamban hideget ebédeltem 10–30 fillérért. Minden energiám és ambícióm eltűnt, átkozom magam, amiért egyáltalában tudományos pályára léptem.” „Jövedelmem – írja egy harmadik – havi 40 korona ösztöndíj, melyhez anya havi 10 koronával járul. Az olykor érkező csomagok, továbbá a lóhúszék áldásos intézménye enyhítik a meglehetősen küzdelmes életet.”

A diákság eme megdöbbentő nyomorúságán az ösztöndíjak volna hivatva segíteni. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy ezek az ösztöndíjak és tandíjelengedések a kívánt cél elérésére nem alkalmasak, ellenben az egyetemi élet óriási anyagi áldozatai még fokozzák a diáknymort. Láttuk, hogy 806 diák közül 54,2⁰/₁₀₀ van keresetre utalva. Ezen 806 diák közül azonban csak 63 részesül ösztöndíjban. Ezen ösztöndíjak tekintélyes részét is, amint az a következő összehasonlító táblázatból kitűnik, nemzetiségi fiúk kapják:

<i>A felvett diákok anyanyelve</i>		<i>%</i>	<i>Közülük ösztöndíjban részesül</i>	
				<i>%</i>
Magyar	703	87,2	43	68,3
Német	52	6,5	6	9,5
Tót	20	2,5	1	1,6
Horvát—szerb	18	1,2	9	14,3
Román	10	2,2	4	6,3
Egyéb	3	0,4	—	—

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy a felvétel 806 diákja közül 87,2⁰/₁₀₀ volt magyar és 12,8⁰/₁₀₀ nemzetiségi. Ezzel szemben az ösztöndíjasok közül csak 68,3⁰/₁₀₀ volt magyar és 21,7⁰/₁₀₀ nemzetiségi. A nemzetiségiak tehát az ösztöndíjak kiadásánál előnyben részesülnek, és önkéntelenül felébred bennünk a gyanú, hogy ennek oka a nagyszámú nemzetiségi ösztöndíjon kívül főleg abban rejlik, hogy az uralkodó nemzetiségi politika hívei a nemzetiségi fiúkat a magyar politikának ösztöndíjakkal való támogatással akarják megnyerni.

Az ösztöndíjak kis számával szemben sokkal nagyobb mennyiségű tandíjelengedés áll. A 806 diák 31,5⁰/₁₀₀-a részesült tandíjmentességben. Ennek a nagy számnak a jelentő-

ségét azonban csökkenteni egyrészt az, hogy a tandíjmentesek között igen sokan vannak olyanok, akik egyáltalában nincsenek anyagi támogatásra utalva, másrészt a tandíjleengedés mellett megmarad a tanszerek és tankönyvek drágasága, valamint megmaradnak az egyes vizsgadíjak is. Felvételünk szerint diákjaink az 1908/9. tanévben tanszerekre és könyvekre a következő összegeket adták ki:

		%
— 0 korona	65	8,1
— 30 korona	160	19,8
30— 80 korona	260	32,3
80—150 korona	173	21,5
151— korona	92	11,4
? korona	56	6,9

A tanszerek költsége mellett méltó helyet foglalnak el a vizsgadíjak, amelyek nagyságára vonatkozólag pontos adataink nincsenek, pusztán azt tudjuk, hogy kik fizetik a vizsgadíjakat. Ezt a következő táblázat tükrözi vissza:

Kik fizetik a vizsgadíjat		%
Szülők	524	65,0
Rokonok	33	4,1
Önmaga	242	30,0
Egyesületek	3	0,4
Mások	4	0,5

Eszerint tehát 242 diák fizeti önmaga a vizsgadíjakat, s ezek között csak 3 van olyan, aki teljesen eltartott, a többi 239 mind kereső. 437 kereső diák közül tehát 54,7%-nak még a vizsgadíjakat is verejtékes munkával megkeresett pénzéből kell megfizetnie.

Nem csodálandó ilyen körülmények között, ha a diákság nagy részének adósságai is vannak. 249 diák, a felvettek 30,9%-a vall be adósságot, melynek nagyságát a következő adatok tükrözik vissza:

95 diák adóssága	— 100 korona
84 diák adóssága	100— 300 korona
54 diák adóssága	300—1000 korona
17 diák adóssága	1000— korona

Ezen adatok kiegészítésül közölhetjük, hogy 249 eladósodott közül csak 70, tehát 28,1% volt eltartott, 71,1%-a ellenben azok közül való, akik tanulmányaik mellett kenyérkeresettel is foglalkoznak.

Azonban a proletárdiákok nemcsak jövőendő keresetüket eszkomptálják a tanulmányuk elvégzéséért folytatott harcban, hanem életenergiájukat is megőrlik. A rossz lakással, rossz táplálkozással kapcsolatos küzdelmes élet szükség-szerű hatással van a diákság egészségére, és a nyomorúságnak feltétlenül nagy része van abban, hogy a felvétel 806 diákja közül csak 59,4% vallotta magát egészségesnek. A többi különböző betegségekről számol be, melyek közül csak azt említjük fel, hogy 28% idegességről, 10,3% vérszegénységről és 7,7% nemi bajokról panaszkodik. A küzdelmek mellett nem jut ideje a diáknak arra, hogy egészségével foglalkozzék.

	Felvételünk szerint		Ezek közül sportol	
Eltartott	369	216	58	
Részben kereső	305	140	46	
Önálló	98	34	35	
Támogató	34	11	32	
Összesen	806	401	49,8	

Ebből a táblázatból kiderül, hogy a felvétel szerint a diákságnak csak 49,8⁰/₀-a űz sportot, de míg az eltartottak 58⁰/₀-a sportol, addig a részben keresők közül csak 46⁰/₀, az önállók közül csak 34⁰/₀, s a támogatók közül csak 32⁰/₀, úgyhogy a szegény és megélhetésért küzdő diákok közül kerülnek ki leginkább azok, akik semmiféle sporttal sem foglalkoznak.

IV. Eddigi fejtegetéseinkből kiderül, hogy a diákság tekintélyes része nagy küzdelmet folytat a megélhetésért, ideje nagy részét tanulmányaitól elrabolva kenyérkeresettel tölti el, és hogy a diákság életviszonyai is a legnagyobb mértékben kedvezőtlenek. Önkéntelenül felmerül ezek után az a kérdés, hogy a diákság eme szomorú életviszonyai minő hatással vannak tanulmányaikra. Felvételünk a diákság szorgalma iránt is érdeklődött, és erre vonatkozólag is vannak egészen pontos és megbízható adataink. Ezek az adatok azonban nem adnak felvilágosítást arra vonatkozólag, hogy a gazdasági viszonyok a diákság tanulmányaira milyen hatással vannak. Felvételünk szerint 806 diák közül csak 59,2⁰/₀ járt rendszeren előadásra, 27,3⁰/₀ egyáltalában nem hallgatott előadást, 6,3⁰/₀ csak „olykor” járt el az egyetemre, a felvettek 7,2⁰/₀-a pedig már abszolvált. Arra a kérdésre, hogy kollokvált-e az előző félévben, 70,8⁰/₀ felelt igennel. Mindezek a számok azonban nem állapítanak meg közvetlen összefüggést a diákság anyagi helyzeté és tanulmányai között. Nemigen hozható kapcsolatba a diákság anyagi helyzetével azon adat sem, hogy a felvett diákok 41,2⁰/₀-a soha könyvtárba nem jár. Ez elsősorban, úgy véljük, könyvtáraink szomorú állapotával van kapcsolatban. Adatok hiányában tehát azokra a megjegyzésekre kell támaszkodnunk, amelyeket a beérkezett kérdőíveken olvashatunk, és amelyek kétségkívül elárulják azt, hogy a szegény diákok a legkétségbeesettebb erőfeszítések árán, nyugalmuk

és egészségük feláldozásával kénytelenek tanulmányaikat elvégezni. A szegény diákok kétségkívül a legszorgalmasabbak és legambiciózusabbak közé tartoznak, és hogy tanulmányaikat nagy küzdelmeik közepette milyen óriási akadályokkal folytatják, azt az itt következő szomorú megjegyzések is igazolják: „Rossz anyagi helyzetemnél fogva – írja az egyik diák – már mint középiskolai tanuló, később mint egyetemi hallgató, pénzt keresni voltam kénytelen. A megfeszített munka annyira kimerített, hogy jelenleg neuraszténiában szenvedek.” S így folytatják a megjegyzéseket a többi diákok: „Az anyagi hiányokból származó rossz körülmények rontják meg az életemet. Tanulni, olvasni akarok, s nincs pénz, nincs nyugalom. S ez életem legszebb kora: az ifjúság: A jövő milyen lehet!” „A legnyomorultabb élete Magyarországon a szegény diáknak van.” „A küzdelmes életfenntartás, mely egészségem is megtámadta, kényszerített, hogy otthagyjam a fővárost, s a vidéken éljek. Jelenen értem, kitüntetéssel alapvizsgáztam, 100 korona szorgalmi díjat kaptam az egyetemen, de a népkonyhán kellett tengődnöm, mivel összes havi keresetem 40 korona volt. Ambicióm végül is kétévi nyomorgás után kiveszett, s a vidékre mentem.” „Folytonos küzdelmeimet tekintve, nem lehetek megelégedett. Legfőbb panaszom az, hogy tanulmányaimat nem folytathatom úgy, mint szeretném. Az egyetemen naponként 1 órát (12–1) szoktam tölteni, de irodai elfoglaltságom újabban még ezt is alig engedi meg.” „Most szándékozom az építészeti fakultásról a mérnöki fakultásra lépni, mivel anyagi gondok miatt nem tudom a rajzokat rendszeres időben elkészíteni.” „Többnyire éjjel tanulok, mert nappal nincs időm, sem alkalmas helyem a tanulásra.” Kétségtelen tehát, hogy a diákság óriási anyagi küzdelmei károsan hatnak a tanulmányokra, s a fenti panaszok olvasásakor önkéntelenül felmerül bennünk az a kérdés, hogy a létért való harc hány jeles ember karrierjét törte ketté már diákkorában, hány nagy tehetség kifejlésétől fosztotta meg

a magyar tudományt és közéletet. A diáknyomor hatásai-
ban a magyar vidék sivárságához hasonlítható. Mindkettő
kitűnően alkalmas arra, hogy értékes erőket eltemessen, s
nagy tehetségek kifejlődését meggátolja.

Ha mindezekre, amiket itten elmondottunk, visszatekin-
tünk, ha átfutunk a diákélet küzdelmeinek és nyomorúsá-
gainak minden felsorolt fokozatán, akkor kétségtelenül
megállapíthatjuk, hogy az a gondtalan szép diákélet, amely-
ről megkésett szépirodalmi művekben még ma is regélnek,
legalábbis a diákság igen nagy részére teljesen megszűnt, s
helyét a legkíméletlenebb létért való harc váltotta fel. Az a
patriarchális diákélet, amely 1848 előtt uralkodott, ma már
csak emlék, mint az egész patriarchális jellegű kézműves
gazdasági rend. A diadalmas kapitalizmus megváltoztatta
gazdasági és kulturális életünk egész arculatát, s a patriar-
chális diákélet helyébe a diáknyomort teremtette meg.

Ez a diáknyomor semmi esetre sem megnyugtató jelen-
ség; megszüntetése azonban csakis kulturális és gazdasági
viszonyaink gyökeres megváltozásával remélhető. Lehetsé-
ges diákjóléti intézmények létesítésével enyhíteni a diáknyo-
mort, de azt megszüntetni éppoly kevésbé lehet, mint ala-
mizsnával a tömegnyomort. A diáknyomor megszüntetése
vagy legalábbis lényeges korlátozása csakis gazdasági éle-
tünk erőteljes fejlesztésével érhető el. Az ipar, kereskedelem
és mezőgazdaság fejlesztésével egyrészt anyagilag erősödné-
nek azok a néprétegek, amelyek ma gyermekeiket az egyetem-
re küldik, másrészt pedig a gazdasági pályák versenyezhetné-
nek az értelmiségi pályákkal, melyek mai szomorú visz-
onyaink között, mint mondtuk, kizárólagos eszközei a szo-
ciális emelkedésnek. Hogy az ipar és kereskedelem fejlődé-
se elterelné az ifjúság egy részét az értelmiségi pályákról,
az egészen kétségtelen. Különösen hangsúlyozni akarjuk
azonban azt, hogy a mezőgazdaság céltudatos fejlesztése is

alkalmas volna arra, hogy az egyetemre törekvők tekinté-
lyes részét visszatartsa. A magyar földbirtokeloszlásnak s a
mai magyar agrárpolitikának teljes csődjét semmi sem bi-
zonyítja jobban, mint az a tény, hogy az úgynevezett „me-
zőgazda Magyarország” szakképzett mezőgazdák nagy
számmal való foglalkoztatására, megfelelő honorálására
nem képes. Mezőgazdasági főiskoláinkat évente alig látó-
gatja néhány száz diák, s a magyar föld egyáltalában nem
képes vonzerőt gyakorolni a fölfelé törekvő magyar ifjak-
ra. Ha a magyar agrárpolitika becsületes kultúrpolitika vol-
na, s nem a külterjesen művelt nagyüzemeket, hanem az in-
tenzív s alapos munkát védené és fejlesztené, akkor a ma-
gyar föld sokkal több jól fizetett, szakképzett munkaerőt
tudna foglalkoztatni, mint most, és a mezőgazdaság verse-
nyezne az értelmiségi pályákkal. A diáknyomor leküzdése
szempontjából tehát az intenzív mezőgazdaság terjedése
éppoly nagy fontosságú, mint az ipar és kereskedelem fej-
lődése; az intenzív mezőgazdaság, s velejáró nyugat-európai
ipar és kereskedelem változtathatja csak meg egész Magyar-
ország kulturális képét, s ez fogja megszüntetni vagy leg-
alábbis a minimumra redukálni a diáknyomort is.

Huszádik Század, 1912. II. köt. 222–244. 1.

JEGYZET

A fiatalon elhunyt szerző 1911-ben tűnt fel *Oros község
társadalmi és gazdasági rajza* c. munkájával (HSZ 1911. II.
304–321., 412–434 l.), amely megnyerte a Galilei Kör szo-
ciográfiai pályázatát. E tanulmányt terjedelme miatt nem
közölhetjük.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kérdőívet a Galilei-kör megküldte, véleménye kikérése céljából az ekkor már szociográfiai tekintetben hírnévnek örvendő Braun Róbertnek. Turnowszky Sándorhoz intézett válaszában Braun Róbert óva intette a galileistákat attól, hogy sokat kérdezzenek, és túlságosan indiszkrét kérdéseket tegyenek fel, mert az bezárkózásra készíti a megkérdezetteket. (*Marosvásárhely. Teleki Téka, Turnowszky Sándor hagyatéka, 432. sz.*)